

**PLATFORM EKONOMİSİNDE KOLEKTİF EYLEMİ YENİDEN
DÜŞÜNMEK:
TRENDYOL VE YEMEKSEPETİ KURYELERİNİN EYLEMLERİ**

**Rethinking Collective Action in the Platform Economy:
The Mobilizations of Trendyol and Yemeksepeti Couriers**

İlkan Öz*

Geliş Tarihi / Received : 30 Ocak 2023

Kabul Tarihi / Accepted : 20 Haziran 2023

Öz, İlkan (2023), "Platform Ekonomisinde Kolektif Eylemi Yeniden Düşünmek: Trendyol ve Yemeksepeti Kuryelerinin Eylemleri", Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt 21, Sayı 82, (Bahar 2023), ss: 87-116

87

Öz

Gelişen teknolojiyle birlikte hem tüketim alışkanlıkları hem de istihdam şekilleri değişmeye başladı. Platform ekonomisi olarak adlandırılan sistemin ortaya çıkışı çalışma dünyasındaki en önemli dönüşümlerden biri oldu. Bu yazı dijital platformlar aracılığıyla, çalışanlar ve müşteriler arasında eşleşmeyi sağlayan, çoğunlukla yapılan işe göre ödeme temelinde geçici ve sosyal güvencesi olmayan istihdam şekli olan platform ekonomisinde çalışan kuryelerin Türkiye’de gerçekleştirdiği iki büyük kolektif eyleme odaklanıyor. Bu çalışma, esnaf kurye (parça başı) ve kadrolu (bordrolu) olmak üzere iki farklı iş organizasyonuna sahip iki şirketin (Trendyol ve Yemeksepeti) kuryelerinin eylemliliklerini inceliyor. Kendi işletmelerine sahip olduklarından hukuki olarak sendikalaşmaları mümkün olmayan, sabit bir fiziksel iş yeri olmaması dolayısıyla aynı işi yapan çalışanlarla sınırlı bir temasa sahip, "kendi işinin patronu olma" söylemiyle yabancılaştırılan Esnaf kuryelerin ülke çapına yayılan bu kolektif eylemi neden ve nasıl gerçekleştirdiğine dair sorulara yanıt arıyor. Buna karşılık Trendyol eylemlerinden hemen sonra başlayan, çoğunluğunu bordrolu çalışanların oluşturduğu Yemeksepeti kuryelerinin aylarca süren eylemlerinin istenilen başarıya ulaşamamasının nedenlerini sorguluyor. Makale bu iki farklı iş modeline tâbi olan ve eylemlere katılmış kuryelerle ve örgütlenme uzmanlarıyla yapılan derinlemesine görüşmelerle kolektif eylemin önündeki kısıt, baskı ve çelişkileri analiz ederken aynı zamanda bu engellerin kuryeler tarafından farklı yöntemlerle aşıldığını, yeni

* **Doktora Öğrencisi, Galatasaray Üniversitesi, Siyaset Bilimi, ilkanoz@hotmail.com,**
Orcid Numarası: 0000-0002-0756-3258
Ph.D. Student, Galatasaray University, Political Science, ilkanoz@hotmail.com,
Orcid Number: 0000-0002-0756-3258

dayanışma biçimleri yarattığını ve kolektif eylemi kolaylaştırdığını öne sürüyor.

Anahtar Sözcükler: Esnaf kurye modeli; gig ekonomisi; platform ekonomisi; kolektif eylem; sınıf bilinci, free rider problemi.

Abstract

With the developing technology, both consumption habits and employment patterns have started to change. The emergence of the system called the platform economy has been one of the most important transformations in the labour market. This article focuses on two major collective actions taken in Turkey by couriers working in the platform economy, a form of temporary employment, mostly without social security on a demand work basis that matches workers and customers through digital platforms. It examines the mobilisations of couriers of two companies (Trendyol and Yemeksepeti) who have two different work organizations, the self-employed courier [Esnaf Kurye] (piece worker) and the employee (salaried worker). It seeks answers to questions about why and how Trendyol couriers business, who are legally unable to unionize because they have their own businesses, who have limited contact with employees doing the same job due to the lack of a fixed physical workplace, and who are alienated by the discourse of “be your own boss”, carried out this collective action that spread across the country. On the other hand, it questions the reasons why the months-long protests of Yemeksepeti couriers, who are mostly permanent employee, which started right after Trendyol protests, failed to achieve the desired success. I analyze to the constraints, pressures on, and contradictions of collective action through in-depth interviews with couriers who are subject to these two different business models, and labour unionist, who have participated in mobilizations, and also I argue that these barriers are overcome by couriers in different ways, creating new forms of solidarity and facilitating collective action.

Key Words: Courier business model; gig economy; platform economy; collective action; class consciousness; free rider problem

Giriş

Gelişen teknolojiyle birlikte hem tüketim alışkanlıkları hem de istihdam şekilleri değişmeye başladı. Platform ekonomisi olarak adlandırılan sistemin ortaya çıkışı çalışma dünyasındaki en önemli dönüşümlerden biri oldu. Platform ekonomisi, dijital platformlar aracılığıyla çalışanlar ve müşteriler arasında eşleşmeyi sağlayan, yapılan işe göre ödeme temelinde geçici ve çoğunlukla sosyal güvencesi olmayan istihdam şeklidir. Temizlik, tamirat, bakım, araç çağırma, çocuk bakıcılığı gibi hizmetler sunan işgücü platformlarında, emek mücadelesinin-eylemliliğin en yaygın olduğu sektör kuryelik-taşımacılık-gıda dağıtım sektörü olmuştur (Joyce, vd., 2020:3). Platform ekonomisinde çalışanların başta ücret olmak üzere, çalışma saatleri, çalışma koşulları, istihdam statüleri ve sendika temsili gibi konularda gerçekleştirdiği eylemlerde günden güne artış yaşanmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) için yapılan bir araştırma, gig ekonomisinde protestoların öne çıktığı araç çağırma, yemek teslimatı, kurye hizmetleri ve

market teslimatı sektöründe Ocak 2017-Temmuz 2020 döneminde 57 ülkede 1.271 farklı eylem tespit etmiştir (Bessa, vd., 2022:13).

Yaklaşık bir sene önce, 2022 yılının ilk ayında başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin dört bir yanında patlak veren büyük kurye eylemlerine tanık olmuştuk. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) açıkladığı 2021 yılı Tüketici fiyat endeksi yıllık yüzde 36,08, aylık 13,58 olarak¹ gerçekleşmiş iken Trendyol Express'in araçlı kuryelerine yaptığı yüzde 11'lik zammı protesto etmek için kuryeler 24 Ocak 2022'de kontak kapatma eylemlerine başlamış, şirketin yüzde 38,8 zam yapılmasıyla sadece üç gün süren eylemler sonlanmıştı. Kurye eylemleri o kadar genişlemiş ve dikkat çekici hale gelmişti ki kamuoyunun gözleri bu eylemlere ve kuryelerin istihdam modeline (esnaf kuryelik) odaklanmıştı. Trendyol kuryelerinin eylemlerinden hemen sonra Aras Kargo, Yurtiçi Kargo, Hepsi Jet, Scotty ve Yemeksepeti kuryeleri de çeşitli eylemler yapmıştı. Devamında bu eylemler hakkında onlarca haber, yazı yayımlanmış; gazeteciler, akademisyenler, sendikalar, siyasetçiler kurye çalışma modelinin sömürü sistemini ısrarla vurgulamıştı. Ancak bu yazı ve tartışmaların yeterince açıklığa kavuşturmadığı bazı dinamikler bugün halen üzerinde düşünmeyi gerektiriyor. Kendi işletmelerine sahip olduklarından yasal olarak sendikalaşmaları mümkün olmayan, sabit bir fiziksel iş yeri olmaması dolayısıyla aynı işi yapan çalışanlarla sınırlı bir temasa sahip, "kendi işinin patronu olma" söylemiyle emek piyasasındaki konumuna yabancılaştırılan bu esnaf kuryelerin ülke çapına yayılan bu kolektif eylemi neden ve nasıl gerçekleştirdiği halen önemli bilinmezlikler barındırıyor. Aynı şekilde Trendyol eylemlerinden hemen sonra başlayan, çoğunluğunu bordrolu çalışanların oluşturduğu, maaşlarının asgari ücrete düşürülmesini kabul etmeyen Yemeksepeti kuryelerinin haftalarca, hatta aylarca süren eylemlerinin neden istenilen başarıya ulaşamadığı da yanıt arayan önemli bir soru olarak ortada duruyor.

İşte bu makale, platform ekonomisinde esnaf kurye (parça başı) ve kadrolu (bordrolu) olmak üzere iki farklı iş organizasyonuna sahip iki şirketin (Trendyol ve Yemeksepeti) kuryelerinin eylemlerini odağına alıyor. Makale bu iki farklı iş modeline tâbi olan ve eylemlere katılmış kuryelerle ve örgütlenme uzmanlarıyla yapılan derinlemesine görüşmelerle hem kolektif eylemin önündeki kısıt ve engelleri hem de kolektif eylemi kolaylaştıran dayanışma unsurlarını analiz etmeye çalışıyor.

Son yıllarda gig ekonomisinde istihdamı ve sömürüyü, Türkiye özelindeki ismiyle ise esnaf kurye modelini irdelemeye başlayan çok sayıda çalışma

olmasına rağmen, bu model altında çalışan kuryelerin eylemliliklerini, kolektif hareketlerini ve ortak deneyimlerini konu alan teorik-ampirik çalışmaya rastlanmamıştır.² Dahası, akademik çalışmaların bu konuya ilgisi zayıf olsa da bireylerin ve kimi örgütlenmelerin aklında bu konu bir soru işareti olarak kalmıştır. Bu çalışmayla birlikte sahadan aldığımız verilerle Türkiye'deki gig ekonomisi ve kolektif eylem literatürüne katkı sunmayı hedeflemekteyiz.

Kavramlar ve Tanımlar: Platform Ekonomisi ve Esnaf Kurye

Dijital emek platformları, hem coğrafi olarak dağınık bir kitleye açık bir çağrı yoluyla işin dışarıdan temin edildiği web tabanlı platformlar hem de belirli bir coğrafi alandaki kişilere, araç sürmek, paket teslimatı yapmak gibi yerel, hizmet odaklı görevleri yerine getirmeleri için iş tahsis eden konum tabanlı uygulamalardır.³ Dijital emek platformları arasında ayırım yapan Schmidt'e göre (2017:7) eğer iş herhangi bir yerden sanal olarak yapılabilirse bulut işi (cloudwork), iş herkes tarafından yapılabilir ve belirli olmayan bir gruba veriliyorsa kitle işi (crowdwork), fiziksel olarak belirli bir konumda yapılması gerekiyor ve belirli nitelikteki bir kişiye veriliyorsa bu gig işidir (gigwork).

Platform ekonomisi, talebe bağlı ekonomi veya gig ekonomisi olarak adlandırılan bu sistem, “kısa vadeli ve yapılan işe göre ödeme temelinde, çalışanlar ve müşteriler arasında eşleşmeyi aktif olarak kolaylaştıran dijital platformlar aracılığıyla şahıslar veya şirketler arasında para karşılığında işgücü alışverişi” olarak özetlenebilir (Lepanjuuri, vd., 2018:5). Talebe bağlı olarak çalışmak (on demand work), bir şirket için yalnızca ihtiyaç duyulduğunda ve sadece belirlenen iş tanımında çalışmaktır. Bu sistem çoğu durumda kişinin bir işçi olarak değil çerçevesi kesin sınırlarla çizilmiş bir işi yapmayı taahhüt eden iş ortağı olarak işe alınmasıyla yürütülür. Bir akıllı telefon veya tablet aracılığıyla kullanacağı bir uygulamayla işi talep eder, onay alır, işi planlar, işi gerçekleştirir ve sonucunda bu iş karşılığında önceden belirlenmiş bir ödemeyi almaya hak kazanır.

Dünyanın birçok ülkesinde “kendi işinin patronu ol”, “iş ortağımız ol” sloganiyle tanıtılan bu sistem Türkiye’de “esnaf kurye” adıyla yaygınlaştı. Esnaf kurye, kendi işletmesini kurarak kuryelik yapmak isteyen kişilerin belli bir firmaya bağlı olarak “istediği zaman” çalışabileceği bir iş modelidir. Bu iş modelinde çalışmak isteyen kuryeler ilk olarak şahıs işletmesi kurmak zorundadır. Bu noktada kurye firma çalışanı değil firma sahibi olur, yani kurye “kendi işletmesi için” çalışmaya başlar. Esnaf kurye olurken en önemli

sermaye motosiklet/araba sahibi olmaktır. Aracın her türlü giderini (kasko, trafik sigortası, yakıt, muayene ve bakım ücretleri) esnaf kurye karşılar. Sosyal sağlık güvencesini kendisi yatırır. Paket başı ücret alıp bu hizmet karşılığında diğer şirkete fatura keser. Paket sayısı arttıkça fatura sayısı da artacağı için -bu da ödeyeceği verginin artması demek- gider göstermek adına her türlü masrafı için (yakıt, bakım ücretleri vs.) fazlasıyla- fatura toplar. Dolayısıyla çoğu zaman bu işlemler için muhasebeciden hizmet almak zorunda kalır. Aynı şekilde günlük yeme-içme masrafı kuryeye aittir. Esnaf kuryelerin (sözleşmeye bağlı olarak) haftalık ve yıllık izinleri vardır. Bir işletme çatısı altında bordrolu olarak çalışıldığında bu izin günleri kuryelere ödenir, ama esnaf kurye modelinde çalışanlar bu izin günlerinde ücret alamaz. Herhangi bir kaza veya problemle karşılaştığında (örneğin pakete zarar gelmesi, paketin kaybolması, çalınması vs.) tüm sorumluluk esnaf kuryenindir. İşçi statüsünde olmadığı için esnaf kuryenin bir sendikaya girip örgütlenme durumu olmaz.

Türkiye’de Fiyuu, Trendyol Go, Trendyol Express, Getir, Vigo, Yemeksepeti, Scotty, Banabikurye, Hepsi Jet, Hepsixpress, Aras Kargo, MNG Kargo, Yurtiçi Kargo, Sürat Kargo, Kolay Gelsin, Tıkla Gelsin, İletmen, Paket Taxi, Fuudy, Paketle, Gelal, Yolla, Ulak gibi firmalar yemek siparişi, online alışveriş ve kargo dağıtımını gibi alanlarda kurye istihdam etmek için esnaf kurye modelini kullanmaya başladı. Esnaf kurye modeline geçen firmaların sayısının artmasının Covid-19 dönemine denk geldiğini söyleyebiliriz.⁴ Bu dönemde sokağa çıkma yasağı, çalışanların karantina süreci ve işletmelerin belirli bir süre kapatılması dolayısıyla şirketler büyük maliyetlerle karşı karşıya kaldı. Bu maliyetleri minimuma indirmek amacıyla şirketler sosyal güvenceli-asgari ücretli kadrolu çalışanlar yerine paket başı ücretin verildiği bu modeli tercih etmeye başladı.

Esnaf kuryelerin elde ettikleri kazanç, tercih ettikleri ve faaliyet gösterdikleri saatler içerisinde taşınan gönderi sayısı, gidilen kilometre ve ilgili dönemlerde uygulanan kampanyalar gibi bazı değişkenlerce belirlenirken firmadan firmaya ise farklılıklar olmaktadır. Kimi firmalar paket başı ücreti minimumda tutarken kuryelere teslim ettiği gönderi haricinde saat başı bir tutar vermektedir. Trendyol ve Yemeksepeti gibi firmalar ise güncel olarak paket başı tutar ve buna bağlı olarak uygulamaya koydukları bonus sistemi (belirli gönderi sayılarına ulaşan kuryelere prim/bonus verilir) üzerinden kuryelere ödeme yapmaktadır.

Vaka seçimi, yöntem ve veriler

Bu çalışma, Türkiye’de platform ekonomisinde yer alan iki şirkette istihdam

edilen teslimat çalışanlarının birbiri ardına başlayan iki eylemini odağına koymuştur: Eylemlere katılanların tamamının esnaf kurye modelinde çalıştığı 24-26 Ocak 2022 tarihleri arasında gerçekleşen Trendyol Express arabalı kargo dağıtım platformu kuryelerinin eylemi ile katılanların çoğunluğunun Yemeksepeti'nin bordrolu çalışanı olduğu aynı zamanda aynı şirketin esnaf kuryelerinin de kısmen destek verdiği 1 Şubat 2022'de başlayan ve yaklaşık 3 ay süren gıda dağıtım platformu Yemeksepeti motokuryelerinin eylemi analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın veri kaynakları için eylemlere katılan kuryelerle yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar, dokümanlar (kuryelerin imzaladığı sözleşmeler, paket teslimi için kullandığı uygulamalar), kuryelerin çalışma alanlarının (market, restoran, depo, sokak) ve boş zamanlarını geçirdikleri alanların gözlemi, kurye eylemlerine dair sosyal medya ve kuryelerin oluşturduğu iletişim hesaplarından yararlanılmıştır. Trendyol kuryelerinin Türkiye çapında iş ayrıntılarını konuşmak, pratik sorunlarını çözmek için kullandıkları, eylemlerin duyurulmasında ve yayılmasında kilit bir rol oynayan yaklaşık 2000 kişilik "Trendyol Express" Telegram grubuna görüşme yaptığım kuryenin aracılığıyla kendi oluşturduğum hesaplara dahil oldum. Bu sayede hem güncel tartışmaları hem de Trendyol eylemlerinin başlangıcından itibaren oluşan tabloyu (kuryelerin eylemlere dair tutumları, çekinceleri, tartışmaları, eylemlere katılımı vb.) geriye dönük olarak görebildim. Tüm bunlar platform ekonomisinde çalışan kuryelerle daha önceden yapılmış enformel görüşmelerle desteklenmeye çalışıldı. Ayrıca Ekim-Aralık 2022 tarihleri arasında üç Trendyol Express kuryesi, üç Yemeksepeti kuryesi (ikisi bordrolu biri esnaf kurye modelinde çalışan) ve eylemlerde yer alan üç sendika örgütlenme uzmanı ile 30 ila 90 dakika arasında değişen yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Görüşmeciler güdümlü ve kartopu örnekleme yöntemiyle eylemlere ilk gününden itibaren katılan ve bu eylemleri kendi çalışma bölgelerinde örgütlemeye çalışan kuryelerden seçilmiştir. Görüşmecilerle araştırmacının arasındaki güven inşasının sağlanması amacıyla her görüşmeciye referansla gidilmiştir. Eylemlere katılmış kuryeleri herhangi bir şekilde riske atmamak adına metin boyunca kuryelerin kişisel bilgileri -ana temayı bozmayacak şekilde- değiştirilmiştir.

Trendyol Direnişi ve Arkaplanı

2009'da kurulan online ticaret sitesi Trendyol 2018'de dünyanın en büyük online alışveriş platformlarından Çin merkezli Alibaba Express'e hisselerinin %75'ini 728 milyon dolara sattı, aynı şirket 2021'de 350 milyon dolar yatırımla hisselerinin %86,5'e çıkarmış oldu. Bu süreçte şirketin kurucusu

Demet Mutlu CEO olarak kaldı. Ağustos 2021’de yeni yatırımlarla değeri 16,5 milyar dolara ulaşan Trendyol Türkiye’nin ilk decacorn’u yani değeri 10 milyar doları aşan ilk teknoloji şirketi oldu.⁵ Pandeminin başlamasıyla Trendyol’un büyük ortağı Alibaba’nın hisseleri yükselişe geçmiş, Ekim 2020’de piyasa değeri tarihi zirvesini yapmıştır.⁶ Kısıtlamaların gevşemesiyle 2021 yılı itibariyle şirketin hisseleri değer kaybederek pandemi öncesindeki rakamların bile altına doğru gerilemiştir.

2018’de Trendyol kendi siparişlerinin dağıtımını için Trendyol Express’i (TEX) kurdu. Bu aşamadan itibaren Trendyol teslimatları gerçekleştirecek kuryeleri iş ortağı, yani esnaf kurye modeliyle istihdam etmeye başladı. Şirket ilk olarak İstanbul’da hizmet vermeye başlayıp pandemi döneminde artan online ticaret sayesinde dağıtım ağını genişleterek Türkiye’nin tüm illerinde yüzlerce şubeye ve yaklaşık 8000 araçlı, 9000 motorlu kuryeye ulaştı. 2020’de Trendyol’da 347 milyon adet ürün satışı gerçekleşti ve bu sayı günde ortalama 1 milyon paketin kuryeler tarafından dağıtımına gelmekteydi.⁷ Özellikle pandemi döneminde diğer sektörlerde yaşanan büyük durgunluk ve kriz dolayısıyla işlerinden ayrılmak zorunda kalanlar için TEX’te esnaf kuryelik/iş ortaklığı hem “prestijli” bir iş hem de ilk başlarda görece olarak önemli bir kazanç sağlamaktaydı. Bu dönemlerde TEX araçlı kuryeleri piyasa ortalamasının yaklaşık olarak iki kat ücretini almaktaydı. Bu yazının başında vurgulandığı gibi, 24 Ocak 2022’de TEX araçlı kuryelerin paket başı ücretine TÜİK tarafından açıklanan 2021 yıllık enflasyonun (%36,08) çok altında bir zam oranı (%11) açıklanması üzerine Türkiye’nin her bölgesinde TEX kuryeleri tepkilerini çeşitli biçimlerde göstermeye başladı.

Zam oranı açıklandığında kuryeler paketlerini zimmet altına alıp dağıtımına çıkmışlardı. İlk gün verilen tepkinin kısıtlı olmasının sebeplerinden birisi kuryelerin paketleri zimmet altına almaları ve dağıtımını gerçekleştirmedikleri takdirde ceza alacakları düşüncesiydi. Zam oranını öğrenen kuryelerin bir bölümü paket teslimatlarını durdurarak kendi depolarına döndü. Hem depolarda hem de Whatsapp ve Telegram gibi dijital iletişim mecralarında diğer kuryelerle iletişime geçilerek ortak bir tepki verilmesi konusu tartışıldı. TEX kuryelerinin daha önce Türkiye çapında evrak paylaşımı, iş ayrıntılarını konuşmak, pratik sorunlarını çözmek için kullandıkları yaklaşık 2000 kişilik bir Telegram grubu vardı.⁸ Türkiye’nin her bölgesinden kuryelerin bu gruba alınmasıyla ülke çapında bir iletişim ve örgütlenme kanalı oluşmuştu. Bu aşamada depolar aldığı kararları geniş çaplı grupta duyurdu. İlk sert tepkiler TEX kuryelerinin yoğun olduğu İstanbul, Ankara ve İzmir gibi bölgelerden

geldi. Çünkü bu bölgelerde yüksek enflasyonun etkileri -kira, ulaşım, yaşam giderleri- daha derinden hissedilmekteydi. Başlangıç olarak kuryeler kontak kapatarak kendi illerindeki Trendyol merkezlerine konvoylarla gitmeyi kararlaştırdı. İstanbul'un kurye sayısının en yüksek olduğu bölge olması sebebiyle en güçlü tepkinin buradan çıkması gerektiği düşünülüyordu. Trendyol'un lojistik merkezi olan İstanbul'da işleri durdurmak kazanım elde etmenin en etkili yolu olacaktı. Zam açıklandıktan sonra birkaç saat içinde kendiliğinden organize olan yüzlerce araçlı kurye şirketi protesto etmek için Trendyol'un Maslak'taki genel merkezine gitti. Umut-Sen kolektifi⁹ ve Nakliyat İş örgütlenme uzmanlarının yönlendirmeleriyle şubelerden kurye temsilcilerinin katıldığı bir temsilciler meclisi oluşturuldu. Bu meclis aldığı kararla ertesi gün İstanbul'da Anadolu yakasında Maltepe, Avrupa yakasında Yenikapı miting alanında toplanarak basın açıklaması yaptı ve şehir merkezinde konvoylar oluşturdu. Bu konvoylarla trafiği sekteye uğratabilecek güce sahip olduğu gösterildi. Bununla birlikte ilk günden itibaren Twitter, Instagram, Facebook gibi sosyal medya platformları aktif kullanılarak ülke gündemine yerleşildi ve şirket üzerinde büyük bir baskı oluşturuldu. Ertesi gün için temsilciler meclisi İstanbul'da Trendyol Genel Merkezi önünde, diğer illerde de meydanlarda toplanma çağrısı yaptı. Eylemin ilk iki gününde Türkiye'nin çoğunluğunda -ve İstanbul'da- yoğun kar yağışı olması sebebiyle Trendyol yönetimi -stratejik bir hamleyle- teslimattaki aksamanın olumsuz hava koşullarından kaynaklandığına dair bir açıklama yapmıştı. TEX kuryelerinin bir bölümü, iki gündür istediklerini alamadıklarını, şirket yöneticilerinin Maslak'taki genel merkezde olmadığını öne sürerek, temsilciler meclisinin kararına karşı Tuzla'daki Trendyol lojistik deposu önüne gitmeyi tercih etti. Trendyol tüm bunlara karşı bir hamleyle aynı saatte açıklama yapacağı duyurusuyla kuryeleri kendi depolarına çağırdı ve oradaki kitleselliğin önüne geçmeye çalıştı. Depolarda kalan kuryelere belirtilen saatte açıklama yapılmadığı, depolarda saatlerce süren bekleyişin huzursuzluğa ve Maslak'taki eylemcilerle birleşme eğilimine dönüştüğü anda %38,8'lik zam oranı açıklandı.

Yemeksepeti Direnişi ve Arka Planı

Yemeksepeti Şirketi'nde hem bordrolu çalışan kuryeler (ki bu işçi sendikalarının da resmi olarak örgütlenebilme imkanının olduğu anlamına gelir) hem de esnaf kurye modelinde çalışan kuryeler olduğu için burada gerçekleşen eylemler Trendyol eylemlerine göre daha farklı, kompleks ve çelişkili dinamiklere sahiptir.

2001'de kurulan Türkiye'nin en büyük online yemek sipariş platformlarından

biri olan Yemeksepeti 2015'te dünyanın en büyük online yemek sipariş platformlarından Almanya merkezli Delivery Hero'ya 589 milyon dolara satılmış, Nevzat Aydın'ın CEO olarak kaldığı dört yılda şirket dört kat daha büyümüştür.¹⁰ Bu süreçte şirkette sadece bordrolu kuryeler istihdam edilmekteydi. 2020 yılı itibariyle bu kuryeler Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonuna (DİSK) bağlı Türkiye Devrimci, Kara, Hava ve Demiryolu Taşımacılığı İşçileri Sendikasında (Nakliyat-İş) örgütlenmeye başladı. Sendika, yaklaşık 6000 çalışanı olan Yemeksepeti'nde %40 örgütlülüğe ulaşarak işletme yetkisine başvuracağı aşamada işveren muvazaalı bir işlemle NACE kodu ile işkolunu değiştirdi.¹¹ Taşımacılık işkolundan ticaret, büro, eğitim ve güzel sanatlar iş koluna geçilmesiyle Nakliyat-İş'in yaklaşık 2000 üyesinin sendika üyeliği düştü. Sendikanın itirazıyla müfettişlerin incelemesi sonucu muvazaa/hile tespit edildi ancak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) olumsuz yetki tespiti verdi. Bu aşamada taşımacılık iş kolunda kalan Yalova, Düzce ve Manisa'da kimi muhalif sendikalar tarafından "sarı sendika" olarak nitelenen Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonuna (TÜRK-İŞ) bağlı Tüm Taşıma İşçileri Sendikasına (TÜMTİS) ÇSGB, bu üç bölgedeki sadece 34 üye ile yetki tespit belgesi vermiştir.¹² Dolayısıyla devletin ülkedeki mülkiyet ve emek rejimlerinin statükosunu sermaye-yanlı bir şekilde korumak için kolektif eylemin önünü tıkayan mekanizmalar yarattığı, bu mekanizmalara destek verdiği veya bu mekanizmaları engellemediğini söyleyebiliriz (Offe/Wiesenthal, 1980).

Tüm bunlar devam ederken Yemeksepeti, 2020 yılıyla iş organizasyon modelini değiştirmiş, bordrolu (kadrolu) kuryelerin yanında esnaf kurye (parça başı) modeliyle de kurye istihdam etmeye başlamıştır. Pandeminin başından 2021 Aralık ayına kadar artan online ticaretle Yemeksepeti'nin sahibi Delivery Hero'nun hisselerinin piyasa değeri tarihi zirvesine ulaşmış, normale dönüşle birlikte Kasım ayından sonra hisselerinin değeri hızlı bir şekilde düşüşe geçmiştir.¹³ 2022 yılı başına kadar Yemeksepeti bordrolu olarak istihdam ettiği kuryelere maaş olarak hem piyasa şartlarının hem de asgari ücretin yaklaşık olarak %50 fazlasını vermiştir. Ancak 2022 Ocak ayı itibariyle yaptığı zam oranıyla fazla mesailer dahil edilince bordrolu kuryelerin maaşları neredeyse asgari ücretin altında kalmıştır. Bu zam oranının hemen ardından bordrolu kuryeler kontak kapatma kararı alarak eylemlerine başlamıştır. Şirket, bu eylemlerin bordrolu kuryelerle sınırlı kalması adına esnaf kurye modelindeki kuryelerin paket başı ücretlerini daha yüksek tutmuştur. Dolayısıyla hem bu modeldeki kuryelerin eylemliliklerinin önüne geçmiş hem de asgari ücret almak istemeyen kuryelerin eylem birliğini

bozarak onlar için zorunlu bir kaçış güzergâhı oluşturmuştur.

Yemeksepeti bordrolu kuryelerin 1 Şubat 2022’de alacakları maaşın 31 Ocak 2022 akşamı %32,7 oranında zamla asgari ücrete denk gelecek şekilde açıklanmasıyla kuryeler ve onların sözcülüğünü üstlenen/üstlenmeye çalışan sendikalar ertesi güne İstanbul, Ankara ve İzmir başta olmak üzere Türkiye’nin her bölgesinde eylem çağrısında bulundu. İlk olarak TÜMTİS Yemeksepeti kuryeleriyle birlikte şirketin İstanbul’daki genel merkezi önünde basın açıklaması yaparak net 5500 TL maaş, prim, yan haklar, hakkını arayan motokuryelerin işten atılmaması ve iş kolunun taşımacılığa geçirilmesi talebinde bulundu.¹⁴ TÜMTİS’in ilişkide olduğu kuryelerle yapılan toplantıda kontak kapatmanın gelen siparişlerin esnaf kuryeye verilecek olmasından ve kuryeler arasında kitlesel karşılık bulmayıp sonuçsuz kalacağından verimli bir eylem yöntemi olmayacağı öne sürülerek bunun yerine işi yavaşlatarak performansı düşürme kararı alındı. Bir kuryenin bir saatte yaklaşık dört sipariş teslim etmesi beklenirken iş yavaşlatmayla saatte bir sipariş teslim etmesi hedeflendi. TÜMTİS’in basın açıklamasından birkaç saat sonra aynı yerde Nakliyat-İş’in önderliğinde -Umut-Sen kolektifi ve Turizm, Eğlence ve Hizmet İşçileri Sendikası’nın da (TEHİS) destek verdiği- kuryeler basın açıklaması yaptı ve aynı talepleri açıkladı. Nakliyat-İş’in ilişkide olduğu kuryeler kontak kapama, iş bırakma kararı aldı.¹⁵ Bununla birlikte Yemeksepeti motokuryeleri şehir merkezlerinde konvoylar oluşturarak kamuoyu oluşturmaya çalıştı. Bordrolu kuryelere destek amacıyla Yemeksepeti esnaf kuryelerinin bir bölümü de belirli bir süre kontak kapattı. İlk hafta her gün Yemeksepeti genel merkezinin önünde protesto eylemleri yapılırken ilerleyen süreçte haftanın belirli günleri protesto gösterileri yapılmaya başlandı ve bu süreçte eylemlere katılan kuryelerin sayısı giderek azaldı. Bununla birlikte Yemeksepeti’nin boykot edilmesi ve uygulamanın silinmesi için boykot çağrısı yapıldı. Sanatçıların, ünlülerin ve de sosyal medyanın baskısıyla Beşiktaş Belediyesi 14 Şubat’ta Yemeksepeti sponsorluğunda yapılacak konseri iptal etmek zorunda kaldı.¹⁶ Görüştüğümüz Nakliyat İş Başkanı Ali Rıza Küçükosmanoğlu halka yapılan boykot çağrısıyla o dönemde Yemeksepeti siparişlerinin yaklaşık %70 düştüğünü belirtmektedir. Bu süreçte çeşitli motokurye dernekleri de eylemlere destek verdi. Nakliyat-İş’in çağrısıyla bir grup kurye Yemeksepeti’nin sahibi Alman Delivery Hero’yu İstanbul’da Almanya Konsoloslugu önünde, sendikanın ilişkide olduğu uluslararası işçi sendikaları da Delivery Hero’nun merkez bölgelerinde protesto etti.¹⁷ Giderek seyrekleşen basın açıklamalarıyla eylemler 2022 Nisan ayı itibarıyla sönümlendi. Bu süreçte direnen kuryeler -protesto günleri haricinde- vardiya saatlerinde depolarına giriş yaptı ancak iki ay boyunca paket teslim etmeyerek

çalışmadı. Bu iki ay sonunda kimi kuryeler yıllık izin ve sağlık raporları olarak çalışmamaya devam etti. Çeşitli yöntemlerle direnen kuryeler yaz aylarıyla birlikte Yemeksepeti'nden ayrılmak zorunda kaldı.

Kısıtlar, Baskılar ve Çelişkiler

Çalışmanın bu bölümünde platform ekonomisinde kolektif eylemi kısıtlayan etkenleri inceleyelim. Platform çalışanlarında kolektifleşmenin parçalanmasının yasal, mekânsal, organizasyonel, teknolojik ve sosyal olmak üzere çok çeşitli boyutları vardır (Heiland, 2020:18). Yasal olarak platform çalışanları işçi statüsünde değil, sınırlarla çizilmiş belirli bir işi yerine getiren hizmet sağlayıcıları, neoliberal jargonla “kendi işletmelerine sahip iş ortakları”dır. Dolayısıyla platform çalışanlarının sendikada örgütlenme durumu ve şirketle toplu pazarlık şansı olmaz. Gig platformlarında teslimat işinin karakteristik özelliklerinden birisi de bir işçinin fabrikada çalışmasının aksine kuryelerin sabit bir fiziksel işyerinin olmaması, özdeşleşecek belli bir mekân olmadan çalışmasıdır. Özellikle kuryeler, mesailerinin çok büyük bir bölümünü sipariş teslim etmek amacıyla yollarda geçirmektedir. Aynı şirkette çalıştığı arkadaşlarıyla işyerindeki temaslarının, sosyal ilişkilerinin kısıtlı olması sebebiyle mekânsal olarak yalıtılmıştır. Benzer şekilde işin gerçekleştirilmesi de kolektif faaliyetten ziyade tek bir kişiyle sınırlandırılmıştır. Bu durum sınıf bilincinin oluşmasının ve kolektif eylemin önünde bir engeldir. Parçalanmanın organizasyonel boyutu ise platformların çalışanlarının -özellikle bu durumu kuryelerde görüyoruz- performanslarının karşılaştırılarak doğrudan birbirleriyle rekabet etmek zorunda bırakılmasıdır, ki bu durum da çalışanları bireyselleştirmektedir (della Porta vd., 2022: 223).

Kolektifleşmeyi parçalayan etkenlerden birisi algoritmik denetimdir. Kurulan takip sistemiyle tüm kuryeler anlık olarak elektronik bir şekilde kontrol edilmekte ve çeşitli kategorilerde elde edilen veriler (kuryenin müşterinin adresine ne zaman vardığı, paketi ne zaman teslim ettiği, ne kadar hız yaptığı, hangi güzergâhı izlediği, saat başı teslim ettiği paket sayısı) ve puanlar (müşterilerden gelen yorumlar) ile çalışma performansları saptanmaktadır. Performansı belirli seviyenin altında kalan kuryeler uyarılmakta, bu durum işten çıkarmaya kadar varabilmektedir. Bu sistem işgücü maliyetlerini düşürmek için esnek zaman planlama yoluyla kuryelerin boşa kalma süresini en aza indirmektedir (Vandaele, 2022:206). Teknolojik altyapının bu panoptik eğilimi (Foucault, 2012), bilgi asimetrisinin kullanımı ve performans yönetim sistemlerinin gizlenmiş doğası kuryeleri baskı altına almaktadır (Veen, vd., 2019:388).

Kuryeleri baskı altına alan, kolektifleşmelerini engelleyen unsurların pek çok farklı örneği, çalışma sözleşmeleri, kurumsal belgeler ya da gerçekleştirilen görüşmelerde kuryelerin aktarımlarında yer almaktadır. İlk olarak esnaf kurye modelinin uygulandığı Trendyol Express örneğini ele alalım. TEX firmasında kuryelik yapan bir görüşmecimiz vasıtasıyla elde ettiğimiz sözleşmede tüm sorumluluğun esnaf kuryeye yüklendiği belirtilmektedir. Şirket, sermayesini korumak adına tüm riskleri kuryenin almasını sağlamaktadır:

“Kurye, doğabilecek tüm zarar ve ziyanının teminatını (örneğin paketin çalınması, kaybolması veya zarar görmesi gibi) teşkil etmek üzere -Taraflarca mutabık kalınan tutarda (bu tutar değişiklik göstermekle birlikte güncel olarak ortalama 10 asgari ücrete, yani 50.000 liraya tekabül ediyor)- teminat senedi düzenleyerek sözleşme imzalanmadan önce Trendyol’a teslim etmek zorundadır. Yani kuryeler paketlerin taşınması ve dağıtımını esnasında ürünlerde meydana gelebilecek hasar, eksiklik, çalınma gibi durumlarda tek başına sorumludur.”

Şirketin elinde esnaf kuryenin imzaladığı -ve yaklaşık olarak 10 asgari ücrete denk gelecek azımsanmayacak tutarda- bir senedin olmasının kuryelerin üzerinde baskı oluşturduğunu ve eylemliliklere katılmalarına ket vurabileceğini eklemeliyiz. Bununla birlikte esnaf kuryelerin eylemlere -görünür bir şekilde- katılmasını engelleyen faktörlerden birisi de şirketin sözleşmeyi herhangi bir neden göstermeden tazminatsız bir şekilde feshedebilme yetkisidir:

“Sözleşme süresi içerisinde herhangi bir zamanda ve herhangi bir gerekçe göstermeksizin sözleşmeyi 30 (otuz) gün öncesinden yazılı bildirimde bulunmak şartıyla tek taraflı ve tazminatsız olarak feshedebilir.”

Bu madde, şirketle aralarındaki sözleşmenin feshedilmesi riskini almak istemeyen kuryelerin eylemlere katılımını doğrudan etkilemektedir.

Kuryelerin her daim ve her alanda gözetim altında olduğunun bir göstergesi -direnışı kuryeler arasında büyüyen- Telegram gruplarının şirket yöneticileri tarafından izlenmesidir.¹⁸ Şirket, eylemler sırasında binlerce kuryeye ev sahipliği yapan bu grupların aktif olarak kullanıldığını bildiği ve kuryeler arasında iletişimi sağlayarak eylemleri Türkiye geneline yayma potansiyeli taşıdığı için bu geniş grupları sürekli olarak gözetim altında tutmaktadır.¹⁹ Buna bir örnek şirket “ajanlarının” direnişlerde sivrilen isimleri tespit ederek

Telegram gruplarında argo kelimeler kullandığı gerekçesiyle sözleşmelerini feshetmesidir. Şirketin sözleşmeyi feshetmek için bir neden bulmasına gerek olmasa da kendi meşruluğunu sağlamak ve diğer kuryelerin arkadaşlarına destek olma potansiyelinin önüne geçmek adına böyle bir bahaneyi öne sürdüğünü söyleyebiliriz. Görüşmecimiz Ramazan kuryelerin üzerinde olan baskı ve sahip olduğu korku dolayısıyla dernek kurarak örgütlenmek bir yana binlerce kuryenin arasında iletişimi sağlayan Telegram grubuna dahi mesaj atmaya hatta gruba girmeye çekinen arkadaşlarının olduğunu söylemektedir. Çekinceleri olan kimi kuryeler bunu aşmak adına, öncü konumdaki kuryelerle doğrudan mesajlarla iletişim kurmayı, bilgi-deneyim aktarmayı ve dayanışmayı sürdürmeyi tercih etmek zorunda kalmaktadır. Bazı kuryeler de anonim hesaplarla ve de şirkete kayıtlı olmayan telefon numaralarıyla grupta yer almayı tercih etmektedir.

Trendyol, eylemlerin ardından gelecekteki olası direnişler, kontak kapatmaların önüne geçmek adına hem eylemlere katılan hem de katılma potansiyeli olan kuryelere gözdağı vermeyi tercih etmiştir. Şirket teslimat kurallarında bir ayrıntıya uyulmadığını bahane ederek görüşmecimiz Ramazan'a ve paketi zimmetine alırken yaşanan bir problemden ötürü tutanak tutarak Muhammed'e puan/para cezası vermiştir. Ne Muhammed ne Ramazan eylemlerden daha önce herhangi bir ceza almışken her ikisi de cezanın asıl sebebinin eylem yapmalarının, şirketin zam oranına itiraz etmelerinin ve arkadaşlarını örgütleme çalışmalarının cezası olduğunu söylemektedir.

Yemeksepeti eylemleri ise Trendyol eylemlerine göre daha kompleks ve çelişkili dinamiklere sahiptir. Bunun kaynağı Yemeksepeti'nde iki farklı çalışma modeli olması ve şirketteki bordrolu kuryeler ile esnaf kuryelerin çıkarlarının bir noktada çatışmasıdır. Bordrolu kuryelerin kontak kapatarak çalışmadığı bu dönemde esnaf kuryeler daha fazla sipariş almaya başlamış ve böylece geçmiş dönemlerden daha fazla kazanç elde etmiştir. Bu durum iki emekçi kesim arasında bölünme ve çıkar çatışmasına yol açmıştır. Bu süreçte bordrolu kuryelerin kontak kapattığı Yemeksepeti depolarına başka bölgelerden esnaf kuryeler atanmaya başlamıştır. Siparişleri almak için gelen esnaf kuryeler ile o depoda direnen bordrolu kuryeler karşı karşıya gelmiştir. Böyle bir durumda kalan direnişteki bordrolu kuryeler, esnaf kuryelere paketleri almayarak direnişlerine destek olmaları çağrısında bulunmuştur. Yemeksepeti'nde bordrolu kurye olan görüşmecimiz Özgür, kimi esnaf kuryelerin bu çağrıya uyarak destek olduğunu, çoğu durumda ise esnaf kuryelerin paketleri almaya çalıştıklarını ve bu sebeple aralarında

tartışma/gerilim yaşandığını aktarmaktadır. Bordrolu kuryelerin direniş boyunca maaşlarını aldığını, esnaf kuryelerin ise böyle bir imkânı olmadığını dolayısıyla onların eylemlere kısıtlı destek verdiklerini söyleyen bordrolu diğer bir görüşmecimiz İbrahim ise direnişi asıl kıranların esnaf kuryeler olduğunu vurgulamaktadır.

Bu noktada direnişin gerçekleştiği depolardaki Yemeksepeti sorumlularının varlığının/gözetiminin ve müdahalesinin direnişe önemli olumsuz etkileri olduğunu da belirtmeliyiz. Depo sorumluları o anlarda direnişe destek vermeye eğilimli veya nötr kalmış esnaf kuryelerin siparişleri almadığı takdirde sözleşmelerini feshedebileceğine dair uyarılarda bulunmuştur. Bununla birlikte bu süreçte sadece esnaf kuryelerin desteğini engellemekle kalmayıp bordrolu kuryelerin direnişini kırmak adına Yemeksepeti yöneticileri çeşitli stratejiler uygulamıştır. İlk olarak direnişte ön plana çıkan kuryeleri farklı şubelere göndererek hem depodaki direnişi/birliği kırmak hem de kuryeleri yalnızlaştırarak cezalandırmayı hedeflemiştir. Buna benzer şekilde kimi kuryeleri altı ay boyunca sadece gece vardiyasında görevlendirerek yıpratmaya çalışmıştır. İş yavaşlatma sürecinde kuryeler hem ücretli molaya alınmış hem de haklarında tutanak tutulmuştur. Görüşmecimiz İbrahim, depo müdürlerinden bölge müdürlerine -zamanla artan bir hiyerarşiyle- şirket temsilcilerinin “sağlam direnen depolara” gidip orada bir nevi karargâh kurduğunu söylerken, farklı düzeylerde ve biçimlerde mobbing/tehdit/telkinlerle (örneğin yapılan direnişin yasal olmadığı, direnişe katılanların sonrasında başına bir şeyler gelebileceği, çalışma şartlarını beğenmeyenlerin istifa etmelerinin daha yararlı olacağı, esnaf kurye modelinin daha kazançlı olduğu için bu sisteme geçmeleri gerektiği vb.) eylemcileri yıldırma yöntemini denediğini aktarmaktadır. Şirket, Mart 2022 tarihiyle beraber yönetmelikte değişiklikler yaparak (örneğin herhangi bir yayın organına şirket hakkında bilgi veya demeç vermek fesih sebebi olarak sayılmaktadır) bordrolu kuryelere baskısını arttırmaya başladı. Bu dönemde eyleme katılan kuryeleri -mümkün olduğunca- işten çıkarmama stratejisi izledi. Tüm bunlar eylemlerin uzamasıyla zihinsel ve fiziksel olarak yorulan bazı kuryelerin tazminatlarını alarak şirketten ayrılmalarına neden oldu.²⁰ Buna göre 1 Şubat’tan 1 Nisan’a kadar olan dönemde Yemeksepeti işçilerinin %30’u, yani yaklaşık 2000 işçi ya iş bırakmak ya da esnaf kurye modeline geçiş yapmak zorunda kaldı.²¹ Yemeksepeti bu hamlelerle başarılı olamadığı anlarda ise hem direnişteki bordrolu kuryeleri uydurma sebeplerle işten çıkarmış hem de esnaf kurye modelinde çalışan kuryelerin sözleşmesini feshetmiştir.

Yemeksepeti’nde yeni dönemle birlikte bir diğer sözleşme fesih sebeplerinden

birisi çalışanların maaş bordrolarını paylaşmaları olmuştur. Buna göre şirket, çalışanların sözleşmelerine özel bir madde koyarak ücret gizliliği politikası uygulamayı hedeflemiştir. Böylece -depo işçisinden motorlu kuryeye- tüm çalışanların ekonomik hakları ve sosyal güvenceleri konusunda birbirleriyle iletişim kurmaları ve karşılaştırma yapmalarının önüne geçmeyi, gelecekte olası eylemleri önlemeyi amaçlamıştır.

Kolektif eylemi kısıtlayan etkenlerden birisinin algoritmik denetim olduğunu belirtmiştik. Yemeksepeti'nde algoritmik takibi yapan Hurrier sistemidir.²² Şirket eylemler sırasında bu sistemi kuryelerin aleyhine olacak şekilde kullanmış, sistemden gelen veriler ışığında iş yavaşlattığını ve çalışmadığını tespit ettiği kuryelere “operasyon”u kasten sekteye uğrattığı anlaşılmıştır şeklinde tutanak tutmuştur. Böylece eyleme katılan veya destek verebilecek kuryelere gözdağı vermiş ve direnişi kırmaya çalışmıştır.

Yemeksepeti eylemlerinin istenilen başarıya ulaşamamasında iki sendikanın, TÜMTİS ve Nakliyat-İş'in geçmişten gelen sorunlarının (ki bu sorunlar silahlı çatışmalara kadar varmıştı²³) ve rekabetinin etkili olduğunu söyleyen görüşmecimiz İbrahim'e göre, bu rekabet işçilerin birliğini kırmış ve eylemler bu rekabetin kurbanı olmuştur. İşçilerin iki farklı (biri kısmi resmi diyebileceğimiz) temsilcisi olması ve bu iki sendikanın eylem birliği oluşturamamasının hem bu gruba katılacak diğer kuryelerde hem de sermaye sahiplerinde kırılğan bir imaj yarattığını söyleyebiliriz.

Kuryelerin iş bırakması ve sosyal medyada yürütülen Yemeksepeti boykot çalışmalarıyla şirket büyük bir prestij ve gelir kaybı yaşadı. Buna rağmen şirketin geri adım atmamasının sebeplerinin sadece işçilerle sınırlanamayacağını söyleyen Umut-Sen'in örgütlenme uzmanı Betül, eylemlere sermayenin bakış açısıyla da bakmamızı sağlıyor. Patronlar arasındaki iletişime ve işverenlerin kendi arasındaki örgütlülüğüne dikkat çeken Betül'e göre eğer işçilerin her eylem yaptığında istediğini alabileceği görüntüsünün önüne geçilmeseydi, başta gig ekonomisinde teslimat işi yapan kuryeler (Hepsi Jet, Yemeksepeti, Aras Kargo, Scotty eylemlerinin Trendyol eylemlerinin hemen ardından gerçekleştiğini tekrar söyleyelim) olmak üzere eylemler çorap söküğü gibi gelecek ve işçilerin kazanım elde etmelerinin engellenmesi giderek artacak şekilde zorlaşacaktı. Tüm gelir ve prestij kaybına rağmen Yemeksepeti Şirketi'nin geri adım atmamasının sebeplerinden birisi sonuç elde edinceye kadar kayıplara tahammül edebilecek bir sermayeye sahip olmasıydı.²⁴ Büyük sermaye sahiplerinin sayısı -emekçilere göre- daha az olduğu için kendi aralarında bölünme olasılıkları daha düşüktür,

neyi savunmak istedikleri konusunda daha net bir görüşe sahiptirler ve daha büyük kaynaklara sahip oldukları için güçlü bir savunma yapabilmektedirler (Offe/Wiesenthal, 1980:78).

Eylemlere Katılımın Öznel Koşulları ve Free Rider Problemi

Hem Trendyol'un hem de Yemeksepeti'nin açıkladığı düşük zam tüm kuryeleri sarsıcı bir şekilde etkilemesine rağmen kontak kapama, yük indirmeme, paket teslim etmeme, konvoylar oluşturma, genel merkez önünde protesto etme gibi eylemlere kuryelerin hepsinin katılım sağlamadığını, hatta kimi kuryelerin normal mesailerine devam ettiğini biliyoruz. Çalışmanın bu bölümünde, eylemlere katılan kuryelerle herhangi bir aksiyon almayan kuryeler arasındaki ayrımın sebepleri üzerine odaklanılacaktır. Bu bağlamda, görüşmecilerimizin aktarımlarından yola çıkarak öncelikle araçlı kuryelerin Trendyol eylemlerine katılmaları üzerinde politik yönelimleri, kuryelerin sahip olduğu öznel koşullar (örneğin kredi borcunun olup olmadığı) ve bulunduğu çalışma bölgelerinin (örneğin büyükşehir-taşra ayrımı) etkisi tartışılacaktır. Daha sonra; Yemeksepeti'nde bordrolu kuryelerinin taşıdığı risklerin (asgari ücretli iş kaybetmeyi göze almak, sermaye sahibi olmamak, işçi statüsünün getirdiği haklar vs.) görece olarak daha az olmasının onların eylemlere katılımı üzerindeki etkileri incelenecektir.

Mancur Olson “free rider” (bedavacılık) probleminde, kendi çıkarını öne koyan bireylerin kolektif eyleme katılmak yerine pasif kalmalarının onlar için daha akılcı/karlı olacağını düşündüklerini söyler (Olson, 1965). “Free rider” kendisini ilgilendiren bir olayda risk alarak taraf olmak yerine sonuçları beklemeyi tercih eden ve eylemin sonucunda ortaya çıkan getirilerden bir emek vermeden yararlanan kimsedir. TEX eylemlerine belirli sebeplerle katılmayı tercih etmeyen kuryeler sözleşmelerinin feshedilmesi riskine girmedikleri halde üç kat yüksek bir zam oranı kazanmıştır.

Kolektif eyleme katılım -daha önce belirttiğimiz gibi- belirli riskleri içermektedir. Bu sebeple kimi çalışanlar hiç destek vermezken kimi çalışanlar protesto gösterilerine fiziksel olarak veya doğrudan katılmayı tercih etmeyip bunun yerine farklı şekilde dayanışma göstermektedir. Tassinari ve Maccarrone (2020:48,49) İtalya'da 2016'da Foodara yemek dağıtım platformundaki grevde kimi kuryelerin desteklerini -sözleşmeler göz önüne alındığında diğerlerine kıyasla daha az riskli eylem biçimleriyle (örneğin müşterilere teslim edilen yiyecek paketlerinin içine protesto broşürleri koymak veya şirketin sosyal medya sayfalarında platform markasına zarar verme girişiminde bulunma gibi) verirken “kolektif eyleme düşük riskli

katılım” gerçekleştirdiklerini belirtmektedir. Tıpkı İtalya’da olduğu gibi bazı riskleri alamayan kimi Trendyol ve Yemeksepeti kuryeleri de (düşük riskli) bu metotları (örneğin paket teslim ettiği müşterilerden platformdaki çalışma şartlarına dair kuryelerin şikayetlerini sosyal medyada veya platform aracılığıyla duyurmasını istemesi, platformun sosyal medya paylaşımlarının altını marka değerine zarar verecek şekilde olumsuz yorumlarla doldurması ve boykot çağrısı vb.) tercih etmiş ve özellikle sosyal medyayı etkin kullanarak şirketleri kamuoyu baskısı altına almaya çalışmıştır.

Kontak kapatma eylemleri boyunca kazanç elde etmeden bekleyebilme gücü ve eylemlerden sonra -herhangi olumsuz bir durumda- yeni iş bulabilme imkânı eylemlere doğrudan katılım için başlıca etkenlerden birisi olmaktadır. İlk olarak TEX eylemlerine katılan, kendisini İslamcı-şeriatçı olarak tanıtan görüşmecimiz Muhammed üzerinden bir örnek verelim. Yüksek lisans mezunu olan 38 yaşındaki Muhammed, uzun yıllar ilaç firmalarında mümessillik yapmış, pandemi dönemiyle işten ayrılmak zorunda kalıp TEX arabalı esnaf kurye olarak işe başlamıştır. Muhammed Trendyol’da işe başlayabilmesi için zorunlu olan araba sahipliği şartını geçmişten gelen birikimiyle herhangi bir borç veya kredi almadan yerine getirmiştir. Muhammed borçsuz bir şekilde iş kurmasının eylemlere katılabilmesinde büyük bir etken olduğunu söylerken kredi çekip araba alanların, büyük borç yüküne sahip kuryelerin bu özgürlüğünün olmadığını altını çizmektedir:

“Eylemlere katılmayanlar özellikle işe, paraya ihtiyacı olan, kredi borcu olan insanlar. Çünkü herkes bu işe benim gibi arabasını peşin parayla alarak girmiyor. 350 bin lira araba olsun, hadi adamın da 100 bin lira sermayesi olsun, 250 bin lira kredi çekmiş ve her ay 10 bin lira ödemesi olan bir arkadaş olduğunu düşünün. Bu adamın o arabayı orada bırakarak çalışmaması gibi bir durum söz konusu olamaz. Benim olabilir. Ben derim ki bana yapabileceğiniz şey en fazla işten atmak. Borcum yok. 3 gün sonra benim kapıma banka kredi borcun diye haciz gönderemez. Benim biraz daha özgürlüğüm vardı diğer arkadaşlara göre. Diğer arkadaşların kesinlikle ve kesinlikle hiçbir şekilde özgürlüğü yoktu... Eylemler sırasında bana şunu söyleyen arkadaşlar oldu: Abi benim için koşturduğunu biliyorum. Benim için mücadele ettiğini, kafanı ortaya uzattığını da biliyorum. Ama çok borcum var, gelemiyorum. Yeni çocuğum oldu.”

Dolayısıyla bir esnaf kuryenin işini kaybetme riskini alıp eylemlere katılabilmesinin sahip olduğu sermayeyle ilgili olduğunu iddia edebiliriz.

Bununla birlikte bir esnaf kuryenin eğitim durumu, geçmişte sahip olduğu mesleki yeterlilik de eylemlere katılabilme kapasitesini doğrudan etkilemektedir. Üniversite mezunu, kalifiye bir kuryenin işten atılmasının ardından yeni bir iş bulabilmesinin vasıfsız bir kuryeye göre daha kolay olabileceğini öne sürebiliriz. Örneğin esnaf kuryelikten ayrılmak zorunda kaldıktan sonra Muhammed -pandemi kısıtlarının kalkması ve piyasaların tekrar hareketlenmesiyle- kolaylıkla yeni bir meslek bulabildiğini vurgulamıştır.

Benzer şekilde büyükşehirlerin merkezi bölgelerinin haricinde Anadolu'nun kimi taşra diyebileceğimiz yerleşim yerlerinde iş bulma imkanlarının daha kısıtlı olduğu bir gerçektir. Taşrada su ve tüp dağıtım işi yaparken pandemiyle iş yerini kapatarak TEX'te esnaf kurye olan görüşmecimiz Ramazan kendi deposunda eylemlere katılımın düşük olma sebebini işsiz kalma/tekrar iş bulamama riski üzerinden açıklamaktadır. Örgütlenme uzmanı Hüseyin ve Betül de Ramazan'ın dikkat çektiği gibi bu risklerin eyleme katılımı sekteye uğrattığını söylemektedir. Dolayısıyla farklı iş imkanlarının olduğu başta İstanbul olmak üzere Ankara, İzmir gibi bölgelerde kuryelerin eylemlere daha yoğun şekilde katıldığını, çalışma bölgeleri taşrada olan kuryelerin ise sözleşmelerinin feshedilme endişesi ve devamında kolaylıkla iş bulmalarının pek mümkün olmadığı gerekçesiyle eylemlere daha temkinli yaklaştığını söyleyebiliriz. Aynı şekilde iş değiştirme/iş bulma kapasitelerinin daha kolay olduğu genç kuryelerin eylemlerde daha sekte, gözü pek olduğunu ve ön planda yer almaktan çekinmediğini eklemeliyiz.²⁵

Yemeksepeti'nin bordrolu kuryelerin maaşlarını asgari ücrete denk getirecek şekilde açıklaması -kuryelerin ve örgütlenme uzmanlarının dediği gibi- bordrolu çalıştırma modelinin ve bu modele bağlı çalışanların gözden çıkarıldığına işaret etti. Şirket kuryelere üç seçenek sunmaktaydı: Fazla mesai dahil asgari ücreti kabul edip zorlu şartlarda çalışmaya devam etmek, asgari ücretin üzerinde kazanılacağı iddia edilen esnaf kurye modeline geçmek veya istifa edip yeni bir iş bulmak. Geçmiş yıllarda piyasa şartlarının ve asgari ücretin yaklaşık %50 üzerinde verilen maaşların asgari ücrete düşmesiyle yaşamlarını tehlikeye atacak şartlarda ve yüksek efor ve belirli bir yetenek gerektiren bir işte çalışan kuryeler "vasıfsız bir işçi gibi" değerlendirilmelerini kabul etmedi. Kuryeler kendi seçeneklerini yaratarak direnmeyi ve örgütlenmeyi seçti. Görüşmecilerimizde bordrolu kurye Özgür'ün dediği ve diğer tüm kuryelerin de bildiği gibi direnişe katılmaları halinde kaybedecekleri tek şey asgari ücretleriydi. Bordrolu kuryeler mobbing yapılmasını, soruşturma açılmasını, çalışma bölgelerinin değiştirilmesini ve

-olabilecek en kötü senaryodaysa- işten atılma riskini göz aldı. Zaten eğer işten çıkarılırlarsa piyasa şartlarında asgari ücretli bir işi (ki motokuryeler genellikle asgari ücretin üstünde bir maaş almaktadır) bulmaları pek zor olmayacaktı. Kontak kapama, iş yavaşlatma, protesto eylemleri sürerken -tüm baskılara rağmen- direnen bordrolu kuryeler asgari ücretlerini alacaklarını biliyordu. Buna karşılık şirketin büyük bir prestij ve gelir kaybı yaşama riski vardı. Şirket bu riskleri almayı tercih ederek emek maliyetlerini düşürmeye dönük politikalarında ısrarcı oldu.

Bordrolu kuryelerin aksine paket başı tutarına iyi oranda zam yapıldığı halde Yemeksepeti direnişine katılan esnaf kuryeler de vardı. Bu bölümde, paket başı kazanan dolayısıyla kontak kapattığı günlerde gelir elde edemeyecek olan esnaf kuryelerin eylemlere katılma motivasyonuna odaklanalım. Kendi deposundaki ve farklı bölgelerdeki esnaf kuryeleri eylemlere destek vermek için örgütleyen görüşmecimiz Ahmet dikkat çekici bir örnek oluşturur. 16 yıldan beri motokuryelik yapan 35 yaşındaki Ahmet, 2021 Haziran'da esnaf kurye olarak (bu dönemde Yemeksepeti artık bordrolu kurye işe almadığı için esnaf kurye modeliyle girmek zorunda kalmıştı) Yemeksepeti'nde işe başladı. Ahmet, eylemlerin başlangıcından sözleşmesinin feshedilmesine kadar geçen bir ay boyunca kontak açmayarak paket teslimi yapmadı ve protesto eylemlerine katıldı. Ahmet eylemlere destek vermesinin nedenini şöyle açıklamaktadır:

“Bu benim insanlığımdan ötürüydü, bu benim sosyalist olmamdan ötürüydü, bu benim ezilen insanların yanında olmamdan ötürüydü. Benim orada kimseden bir rantım yoktu, çıkarım yoktu, menfaatim yoktu. Hatta aksine beni patronlar fişlemiş, işe giremiyordum sırf yaptığım eylemden dolayı... Pişman da değilim. Bugün de olsa yine giderim.”

30 gün boyunca paket teslimi yapmayan Ahmet ve bir esnaf kurye arkadaşı, yaklaşık 40 esnaf kuryeyi örgütleyerek -bir gün boyunca olsa da- kontak kapattırarak protesto eylemlerine katılmalarını sağlamıştır. Ahmet daha öncesinde (fırtınalı bir havada motokuryelerin kaza yapma riskine sipariş verilmemesi için sosyal medyada yaptığı çağrı videosu ve ayrıca çay, kahve gibi içeceklerin taşınması sırasında dökülmesinden ötürü ücret kesintisine yaptığı itiraz dolayısıyla) birkaç defa uyarı almıştı. Eylemlerde öne çıkması ve arkadaşlarını örgütlemeye çalışması şirketi tekrar rahatsız etmiş ve gelecekteki olası eylemler adına endişelendirmişti. Bu sebeple -herhangi bir neden gösterilmeden- (tıpkı Trendyol sözleşmesinde olduğu gibi esnaf

kurye modelinde çalışan şirket sözleşmelerinde bu fesih hakkı vardır) Ahmet'in sözleşmesi feshedilmiştir. Buna rağmen Ahmet kurye eylemlerine destek olmaya çalışmıştır. Ahmet özelinden yola çıkarak esnaf kuryelerin de bu eyleme destek vermelerinin sebebini sınıf dayanışması üzerinden açıklayabiliriz. Bu anlamda sınıf bilincine sahip olmak, benzer sömürü koşullarına maruz kalıp, benzer şikayetleri ve talepleri olan bir gruba ait olma bilincine ve çalışma-sömürü koşullarının doğru bir şekilde kavranmasına dayanır, öyle ki bu bilinç aynı zamanda sınıf üyelerini ortak düşmana karşı birbirine bağlayan bir esprit de corps'u (birlik ruhu) da içerir (Ollmann, 1972:3).

Platform Ekonomisinde Dayanışmanın Üretimi

Kolektif eylemi kısıtlayan etkenlerin, zorlukların ve çelişkilerin tartışıldığı önceki bölümlerin ardından bu bölümde bu engellerin, baskıların aynı zamanda kuryeler tarafından farklı yöntemlerle aşıldığını, yeni dayanışma biçimleri yarattığını göstermeyi amaçlamaktayız. Kuryelerin sabit bir fiziksel iş yerinin olmadığını, mesailerinin çok büyük bir bölümünü sipariş teslim etmek amacıyla yollarda geçirdiğini belirtmiştik. Kuryelerin siparişlerini teslim almak için bekledikleri anlarda, trafikte veya molalarda diğer kuryelerle kurdukları "ayaküstü" iletişim, iş sürecine veya hayata dair ortak paylaşımları, dayanışmanın embriyonik biçimi ya da "henüz harekete geçmemiş dayanışma" olarak adlandırılabilir şeydir ve bu "ilkel dayanışma" kolektif eylemin temelini oluşturur (Atzeni, 2010:28,30). Kuryeler kendisiyle aynı işi yapan ve aynı zorlukları deneyimleyen çalışma arkadaşlarıyla tanıştığında, paylaşım yaptığında "biz" ve "onlar" bilinci oluşmaya başlar. Yöneticilerin gözetiminden "kısmi" uzak olan -fiziki veya sanal- "özgür alanlarda" kurulan bağlar harekete geçme aşamasında kritik öneme sahiptir (Polletta, 1999:25). Bu "özgür alanlar" -örneğin sipariş için beklenen restoranların önü, mola yerleri vs.- ortak şikayetlerin dile getirilmesini²⁶ kolaylaştırarak kuryelerin önce telefon numaralarını alıp vermelerine, devamında ortak iletişim grupları (Facebook, Whatsapp, Telegram vb.) kurmalarına, bu gruplarda ortak talepleri dile getirmelerine, karşılaştıkları herhangi bir sorunda birbirlerine yardım etmelerine, küçük ölçekli toplantılar ve nihayetinde kolektif eylem düzenlemelerine olanak sağlamaktadır (Tassinari/Maccarrone, 2020:45). Woodcock (2021:2) daha önceden çeşitli amaçlarla (sipariş almak için en yoğun restoranlar, beklemek için en iyi yerler, trafik veya polisle ilgili uyarılar ve işle ilgili genel bilgiler vs.) kurulup kuryeleri iş sırasında ve dışında birbirine bağlayan WhatsApp gruplarının 2016'da Londra'daki Deliveroo çalışanlarının grev dalgasının duyurulmasında ve yayılmasında kilit bir rol oynadığını söylemektedir. Bu deneyim sadece Büyük Britanya'ya has

değildir. Tıpkı Deliveroo kuryelerinin eylemlerinde olduğu gibi Türkiye’de de Trendyol ve Yemeksepeti eylemlerinde daha önceden pratik sorunlar için kurulan Whatsapp, Telegram gibi bu dijital iletişim mecraları örgütlenmelerin merkezleri olmuştu. Türkiye’de sendikal örgütlenmenin hukuki olarak mümkün olmadığı esnaf kuryelik modelinde bu iletişim ağları bir “sanal örgütlenme/dayanışma mecrası” haline gelmiştir. Dolayısıyla internet tabanlı kitlesel öz-iletişim ağlarının, geleneksel örgütlenme tekniklerinin eksiklerini tamamlama ve çalışanlar arasındaki iletişim yoğunluğunu artırma (Wood, 2005:259) rolü olduğunun altını çizmeliyiz.

Kurulan bağlar, kuryelerin teslimat öncesinde, sırasında veya sonrasında yaşadığı herhangi bir problemde (aracının bozulması, trafik kazası, hastalık durumu vs.) aktif dayanışmaya dönüşür. Görüşme yaptığımız arabalı ve motosikletli tüm kuryeler bu olağandışı durumlarda daha önceden kurdukları bu bağlar sayesinde kolektif bir şekilde problemlerin üstesinden geldiklerini söylemektedir. Bu dayanışmayı Trendyol esnaf kuryelerinin deneyimleriyle örnekleyelim. Esnaf kurye sözleşmelerinde -ölüm, doğum, kaza gibi herhangi bir olağanüstü durumda ücretli izin bulunmadığı belirtilmektedir. Eğer bordrolu işçi statüsünde olsalardı, yakınlarının vefatı halinde üç gün ücretli izin alma hakları olacaktı. Esnaf kuryeler bu durumu aşmak adına kendilerince bir çözüm üretmiş ve bir dayanışma sistemi oluşturmuştur. Görüşmecimiz Muhammed bu sistemi şöyle açıklamaktadır:

“İzin hakkımız yok. Çocuğunuz oluyor ertesi gün işe gidiyorsunuz. Babanız ölüyor iki gün sonra işe geliyorsunuz. Bu durumda kalan bir iki değil çok fazla arkadaş var. Adamın babası ölmüş daha acısını hissedemeden, çocuklarına bakabilmek için ertesi gün işe gelmiş. Tabi biz kurye arkadaşlar olarak inisiyatif alıp o arkadaşın paketlerini dağıttığımız zamanlar oldu... Yani bizim herhangi bir ekonomik beklentimiz yok. Yani sadece diyoruz ki arkadaşımızın cenaze veraset işlemlerini halletsin yani en azından üç dört günlük bir şeyi olsun. Ya da çocuğu olan arkadaşımız üç gün çocuğuyla vakit geçirsin. Öncesinde bu özgürlük bizde varken, diyoruz ki biz bu paketleri senin adına dağıtıyoruz arkadaşım. Ve paket parası almıyoruz. Böyle bir kurye dayanışması vardı.”

Şirket daha sonra güvenlik problemlerini öne sürerek uygulamaya koyduğu belirli teknolojik önlemler ile (GPRS ile izlenen barkod okuyucunun sadece bir kuryeye kayıtlı şekilde teslimat yapılacak paketi okuması örneğinde olduğu gibi) güvenlik problemlerini öne sürerek bu dayanışmanın önüne

geçmeye çalışmıştır. TEX esnaf kurye sözleşmesinde herhangi bir olumsuz durumda tüm sorumluluğun kuryeye ait olduğunu yazdığını söylemiştik. İçindeki paketlerle birlikte arabası çalınan esnaf kuryenin arabasını bulmak adına o bölgedeki tüm kuryelerin seferber olduğunu söyleyen görüşmecimiz Ramazan, birkaç saat içinde aracın bulunduğunu, paketlerin hepsinin çalındığını ve şirketin 15.000 liralık (yaklaşık üç asgari ücret) bir kayıp tespit ederek kuryeden istediğini aktarmaktadır. Ramazan böyle bir durumda o bölgedeki esnaf kuryelerin tespit edilen tutarı kendi aralarında toplayarak arkadaşları aracılığıyla şirkete ödediklerini söylüyor. Ramazan'ın anlattığı, paketlerin çalınması durumunda kuryelerin arasında ortaya çıkan dayanışma, bireyselliğin aşıldığına işaret eder. Aslında bu örnek kuryelerin büyük şirketlerin sözleşmelerinin karşısında her anlamda güvencesiz olduğunu farkına vardığını, bu güvencesizliği sınıf dayanışmasıyla kapattıklarını gösterir.

Benzer sömürü koşullarına maruz kalınmasının ve çalışma ve sömürü koşullarının doğru bir şekilde kavranmasının “ortak bilinç” oluşturduğunu ve bunun da “kolektif hareket etme potansiyeli” yarattığını belirtmiştik. Her ne kadar farklı iş organizasyonu modelinde çalışanlar da motokuryeler aynı çalışma koşullarına, iki teker üzerinde aynı ölüm riskine sahiptir. Pandeminin başından 2023'e kadar geçen sürede -uzun süren mesai, hız baskısı gibi nedenlerin etkisiyle- yaklaşık 300 motokurye trafikte hayatını kaybetti.²⁷ Özellikle can kayıplarından sonra motokuryeler kendi iletişim kanallarıyla organize olup caddelerde konvoylar oluşturarak protesto gösterileri düzenlemekte, saatlik kontak kapatma tepkileri vermektedir. Görüşmecimiz Ahmet bir motokuryenin trafik kazasında hayatını kaybetmesinin ardından motokuryelerin katıldığı bir protesto eylemi düzenlemiştir. Benzer şekilde, bir motokurye trafik kazasında yaralandığında veya herhangi bir sağlık problemi yaşadığında diğer motokuryeler yanında olmaktadır. Görüşmecimiz İbrahim de böyle bir durumda, motokuryelerin para veya gıda paketi yardımı yaparak dayanışma yarattıklarını söylemektedir. Motokuryeler tarafından “iki teker kardeşliği” olarak adlandırılan bu birlik ruhu tüm engellere ve zorluklara karşı dayanışmanın unsurlarından birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu gibi durumlarda kuryelerde dayanışmanın, sınıf bilincinin oluştuğunu görebiliriz. Sınıf bilincine sahip olmaktan sınıf çıkarlarını elde etmeye yönelik eyleme geçme adımı otomatik bir adımdır; ikincisi zaten pratik olarak birincisinin içinde yer almaktadır (Ollmann, 1972:3). Bu aşamada birbirine sahip çıkan kuryeler, şirketlere karşı hak arama sürecinde de birlikte mücadele etmektedir. Ellen Meiksins Wood'a referansla (2001: 108-109), sınıf oluşumlarının ve sınıf bilincinin keşfinin, insanların bu sınıf durumlarını “deneyimledikçe” ve “yaşadıkça” mücadele sürecinden doğduğunu, yani ortak çıkarın ve ortak

deneyimin sınıfı oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Tartışma ve Sonuç

Yemeksepeti bordrolu kuryelerinin “proleterlerin zincirlerinden başka yitirecekleri bir şey yoktur” (Marx/Engels, 2008:92) çıkarsamasını doğrulayacak şekilde asgari ücretlerinden başka kaybedecekleri bir şeyin olmadığını bilincinde olduğunu ve bu motivasyonla hareket ettiğini söyleyebiliriz. Yemeksepeti'nin avantajlı konumu (sahip olduğu sermaye sayesinde kuryeleri çalıştırmadığı halde maaşlarını ödemesi, bordrolu kuryelerin yerine esnaf kuryeleri devreye sokması, şirketin hileli ve muvazaalı bir işleme işkolunu değiştirmesine ve işçilerin birliğini sağlayacak sendikayı ekarte etmesine devletin göz yumması vb.) karşısında kuryelerin eylemleri farklı yöntemlerle aylarca sürmüştü. Öte yandan bu çıkarsamanın Trendyol esnaf kuryeleri için geçerli olmadığını vurgulamalıyız. Trendyol Express Araçlı esnaf kurye olmak için gereken en önemli şart/sermaye -yaklaşık 50 asgari ücrete denk gelen- bir ticari arabaya sahip olmaktır. Aracın kredi borcu ile alındığı durumda ve/veya iş imkanlarının daha kısıtlı olduğu bölgede çalışıldığında kuryelerin iş feshedilme/iş değiştirme riskini almak istemediğini görüşmecilerimizin deneyimlerinden aktardık. Benzer şekilde kontak kapatarak kazanç elde etmeden bekleyebilmenin borç sahibi olmamayı, küçük de olsa birikim sahibi olmayı gerektirdiğini belirttik. Dolayısıyla öznel koşulların (kredi borcunun olup olmadığı, yaş ve eğitim vs.) ve bulunduğu çalışma bölgesinin (büyükşehir-taşra ayrımı) kolektif eylemi etkilediğini öne sürebiliriz. Bu durum bize çalışanların sermaye sahibi olma-risk alma kapasitesi ile eylemlere katılma potansiyeli arasında bir bağıntı olduğunu göstermektedir. Bu bağıntıyı etkileyen diğer bir değişkenin ise sınıf bilinci olduğunu bordrolu kuryelerle birlikte eyleme katılan esnaf kuryeler üzerinden söyleyebiliriz.

Bununla birlikte gig ekonomisinde şirketlerin karlarını artırmak, işgücü maliyetlerini azaltmak adına çalışanları sosyal güvence ve asgari ücretten mahrum bıraktığı, tüm sorumluluğu ve riskleri çalışana yüklediği yeni bir iş modeli oluşturduğunu aktardık. Bu yeni istihdam modelinde “kendi işinin patronu ol”, “istediğin kadar çalış” gibi söylemlerle kuryeler bireyselleştirilmeye, yabancılaştırılmaya çalışılırken algoritmik sistemlerle denetlenmekte, her an elektronik bir şekilde kontrol edilerek baskı altına alınmaktadır. Şirketler çalışanların dayanışmasını, örgütlenmesini engellemek ve kolektif eylemin önüne geçmek adına düzenlemeler yaparken devlet de sermaye-yanlı bir şekilde kararlar almaktadır. Bu noktada hukuki olarak sendikada örgütlenme hakları olmayan kuryelerin eylemlerinin

yasal grevlerden ziyade, kontak kapatma, iş bırakma ve çeşitli protestolar biçiminde kendiliğinden gerçekleştiğini, sendika ve emek örgütlerinin ise eylemcileri deneyimleriyle yönlendirme-eylemcilere hukuki destek sağlama konumunda olduğunu söylemeliyiz. Gig ekonomisinde sendikaların konumunun değişmesi aslında sadece Türkiye'ye özgü değildir. Dijital emek platform çalışanlarının eylemlerinde ana akım sendikalar Avrupa'da %37, Güney Amerika'da %27, Kuzey Amerika'da %16,7 katılım sağlamış ve Asya'daki eylemlerde ise neredeyse hiç (sadece %1) katılım sağlamamışlardır (Trappmann, vd., 2020:8). Bazı bölgelerde sendikalar önemli bir varlık gösterse de platform çalışanlarının protestoları işçilerin enformel/öz-örgütlenmeleri tarafından tabandan yukarıya doğru yürütülme eğiliminde olmuş (Bessa, vd., 2022:6), tıpkı bir zincirdeki halkalar gibi bir depodaki direnişin diğerine eklemlenmesiyle (Trendyol direnişinin başlangıcını hatırlayalım) büyümüştür.

Sermaye küreselleşirken devasa şirketlerin kullandığı emek sömürü ve denetim yöntemlerinin benzerlik göstermesi gibi, bu sömürü sistemine karşı hak mücadelelerinde dünyanın dört bir tarafındaki gig platformu emekçileri de kendiliğinden ve benzer tepkiler geliştirmektedir. Bu makale, platform şirketlerinin emekçileri her alanda çok yoğun ve baskıcı bir şekilde kontrol etmeyi hedeflemesine rağmen bir şekilde bu engellerin, baskıların kuryeler tarafından farklı yöntemlerle aşılmaya çalışıldığını, yeni dayanışma biçimleri yarattığını ve bu dayanışmanın kolektif eylem düzenlemelerine olanak sağladığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu konudaki çalışmalar özelinde kuryelerin, geniş anlamda platform çalışanlarının örgütlülüğü durumunda platformların kırılabilirliğini göstermektedir (Vandaele, 2022:206). Gig platformundaki kuryelerin uzun vadede esnaf kurye statüsü/istihdamı konusunda haklarını hukuken arayacak olsa da kısa vadede -sonuç odaklı olarak- (örneğin enflasyon üzerinde zam talebi) kamuoyunu ve sosyal medyayı harekete geçirme fırsatlarına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Kuryelerin oluşturdukları farklı dayanışma ağları/iletişim kanallarıyla ve dirsek temasında olduğu sendika-emek örgütleriyle birlikte hak mücadelelerinin devam edeceğini öngörebiliriz.²⁹

DİPNOTLAR

1 [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Aralik-2021-45789#:~:text=TÜİK%20Kurumsal&text=TÜFE%27de%20\(2003%3D100,%19%2C60%20artış%20gerçekleşti.](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Aralik-2021-45789#:~:text=TÜİK%20Kurumsal&text=TÜFE%27de%20(2003%3D100,%19%2C60%20artış%20gerçekleşti.)

Türkiye İstatistik Kurumu Tüketici Fiyat Endeksi (yayın tarihi 03 Ocak 2022) erişim: 06.01.2023.

- 2 Türkiye haricindeki çalışmalar için bkz: (Tassinari/Maccarrone, 2020); (Veen, vd., 2019); (Woodcock, 2021); (della Porta vd., 2022); (Vandaele, 2022).
- 3 <https://www.ilo.org/global/topics/non-standard-employment/crowd-work/lang--en/index.htm> “Digital labour platforms” erişim: 21.12.2022
- 4 <https://www.workawayofis.com/post/kuryeler-için-şahıs-şirketi-kurmak-ve-serbest-teslimat-yapmak> erişim: 14.12.2022.
- 5 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-5814866> “Trendyol, Türkiye’nin ilk ‘decacorn’u oldu” erişim: 17.12.2022.
- 6 <https://tr.investing.com/equities/alibaba> erişim: 24.12.2022
- 7 <https://t24.com.tr/haber/trendyol-ceo-su-demet-mutlu-turkiye-ekonomisine-1-1-milyon-kisilik-ek-istihdam-katkisi-yapiyoruz,926363> T24 Ekonomi, “Trendyol CEO’su Demet Mutlu: Türkiye ekonomisine 1,1 milyon kişilik ek istihdam katkısı yapıyoruz” erişim: 18.12.2022.
- 8 <https://komiteler.org/2022/03/trendyol-efsane-direnis-gunleri/> Trendyol: “Efsane Direniş Günleri” erişim: 22.12.2022.
- 9 Kendisini “sınıfın sendikal mücadelesini güçlendirmeyi amaçlayan bir dayanışma kolektifi” olarak tanımlayan Umut-Sen, 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’na göre faaliyette bulunan tüzel kişiliğe sahip yasal bir sendika değil, bir dayanışma örgütüdür.
- 10 <https://www.capital.com.tr/is-dunyasi/soylesiler/4-kat-buyuduk-sirada-banabi-var> Ayçe Tarcan Aksakal, “4 kat büyüdük, sırada Banabi var”, erişim: 28.12.2022.
- 11 <https://umutsen.org/index.php/nakliyat-is-yemeksepeti-iscilerinin-gercek-sendikasıdır/> erişim: 27.12.2022.
Açılımı “Nomenclature des Activités Économiques dans la Communauté Européenne”, Türkçesi “Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması” olan NACE kodu, ekonomik faaliyetlerin dünya standartlarında tanımlanmasını ve iş yerlerinin çalıştıkları alanlara göre tehlike sınıflarını gösterir. ÇSGB, bu kodları az tehlikeli, tehlikeli ve çok

tehlikeli olmak üzere 3 farklı şekilde ayırmaktadır. Kuryelik faaliyetleri az tehlikeli sınıfta yer almaktadır. <https://www.ankesob.org.tr/nace-kodlari/> erişim: 28.12.2022.

Nakliyat-İş'in işkolunun değişikliği üzerine açtığı dava hala sürmektedir.

12 Şirketin bu yetki belgesine de itirazda bulunduğunu ekleyelim. <https://www.evrensel.net/haber/440424/tumtisten-yemeksepetine-sendika-hakkini-taniyin-cagrisi> "TÜMTİS'ten Yemeksepeti'ne "Sendika hakkını tanıyın çağrısı" erişim: 27.12.2022.

13 <https://tr.investing.com/equities/delivery-hero-ag> erişim: 24.12.2022

14 <https://www.gazeteduvar.com.tr/yemeksepetinde-dusuk-ucret-ve-kurye-esnaf-protestosu-haber-1551490> Ferhat Yaşar, "Yemeksepeti'nde düşük ücret ve kurye esnaf protestosu: 5 bin 500 TL net maaş istiyoruz" erişim: 04.01.2023

15 <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/yemeksepeti-iscileri-zam-talebiyle-meydanlarda-bir-eylem-de-nakliyat-isten-1904501> erişim: 04.01.2023

16 <https://www.evrensel.net/haber/454386/besiktas-belediyesi-yemeksepeti-sponsorlugundaki-konseri-iptal-etti> "Beşiktaş Belediyesi, Yemeksepeti sponsorluğundaki konseri iptal etti" erişim: 04.01.2023

17 <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/yemeksepeti-kuryeleri-alman-konsoloslugu-onunde-isciler-hak-ettigini-istiyor-1909046> erişim: 04.01.2023.

18 Trendyol'un zam oranını açıklamasının ardından farklı bölgelerden TEX kuryelerin eylem kararlarını alıp Telegram üzerinden haberleşmeye/örgütlenmeye çalıştığı sırada, eylemlerin büyümesinin önüne geçmek için sermaye adına bir grubun organize olarak bilgi çarpıtmaya çalıştığını belirtelim.

19 Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki TEX şubelerinden kurye temsilcileriyle kurulan temsilciler meclisine "şirket ajanlarının" sızmasının önüne geçmek amacıyla dört güvenlik kriteriyle (örneğin kurye olarak çalıştığına dair sözleşme, çalışırken üzerinde üniformayla çekilen fotoğraf, kurye arkadaşlarının referansı vs.) alım yapılmıştı.

- 20 Eylemin uzaması eylemcilerin birliğini kıran ciddi unsurlardan birisidir. Öyle ki 3 günlük Trendyol eylemlerinde bile 2. günün ardından istediklerini alamadıklarını söyleyen kuryeler arasından bir grup, eylem güzergahını değiştirerek farklı bir yerde toplanmıştı.
- 21 <https://www.gazeteduvar.com.tr/yemek-sepeti-eylemleri-devam-ediyor-muhatap-iscil-olmal-haber-1559497> Ferhat Yaşar, “Yemek Sepeti eylemleri devam ediyor: Muhatap işçi olmalı” erişim: 01.12.2022
- 22 İngilizce’de hurrier, işçileri denetleyen ve onlara acele etmelerini söyleyen ustabaşı demektir.
- 23 <https://www.evrensel.net/haber/136686/ambarlarda-olay-3-olu> “Ambarlarda olay: 3 ölü!” erişim: 09.12.2022
- 24 Eylemlerden sonra Yemeksepeti CEO’sunun kuryelerin maaşlarını yükseltme konusunda “tüm şartlarımızı zorladık” açıklamasına bu bakış açısıyla yaklaşılabilir. <https://www.haberturk.com/yemeksepeti-ceo-su-acikladi-mesaji-aldik-3459613-teknoloji> “Yemeksepeti CEO’sundan ‘kurye’ yorumu: Tüm şartlarımızı zorladık” erişim: 16.12.2022
- 25 Örneğin Trendyol Express kuryelerinin Ocak 2022’de Maslak, Yenikapı ve Maltepe’deki eylemlerinde basın açıklamalarını okuyan, röportaj veren ve öncülük edenlerin çoğunlukla daha genç kuryeler olduğunu görebiliriz. <https://twitter.com/dokuz8haber/status/1485797067113082881> erişim 12.01.2023
- 26 Alan araştırması için Eylül 2022’de Beşiktaş’ta fast food zincirlerinin yoğun olduğu bir konumda gözlem yaparken kuryelerin siparişleri beklerken kendi aralarında çalışma şartlarının zorluğundan ve sömürü koşullarından konuştuklarına sıklıkla şahit olduğumu belirtmeliyim.
- 27 Karayolu Trafik Kaza İstatistiklerinde ölümlü yaralanmalı trafik kazasına karışan motosikletlerin yüzde kaçının motorlu kurye olduğu belirtilmediği için net bir sayı verilememektedir. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/acele-et-baskisi-olome-goturuyor-6685261> Gökhan Karakaş, “Acele et baskısı ölüme götürüyor! 300 arkadaşımızı kaybettik” erişim: 08.01.2023
- 28 Türkiye’de esnaf kurye modeli altında çalışanların işçi statüsünde kabul edilmediğini, 2020’de İspanyol Yüksek Mahkemesi’nin, teslimat

platformu kuryelerinin İspanyol Hukukuna göre işçi statüsünde olduğuna dair karar verdiğini belirtelim. Bknz. Burcu Ezer, “Teslimat Platformu Kuryelerini İşçi Olarak Kabul Eden İspanyol Kraliyet Kararnamesi El Real Decreto Ley 9/2021 Üzerine Bir İnceleme”, İstanbul Hukuk Mecmuası, Ekim 2022, cilt 80, sayı: 3, ss. 785-817.

29 Bu makalenin yazım aşamasını bitirirken Trendyol Go motokuryelerinin düşük zam oranları ve çalışma koşullarına karşı 16 Ocak 2023'te gerçekleştirdiği kontak kapama ve genel merkez önündeki protesto eylemlerinin 24 Ocak 2023'te -göreceli bir şekilde- kazanımla sonuçlandığını ekleyelim. <https://www.birgun.net/haber/trendyol-go-kuryelerinin-direnisi-kazanimla-sonuclandi-418724> “Trendyol Go kuryelerinin direnişi kazanımla sonuçlandı” erişim: 24.01.2023

KAYNAKÇA

Atzeni, Maurizio (2010) *Workplace Conflict: Mobilization and Solidarity in Argentina* (London: Palgrave Macmillan).

114

Bessa, Ioulia/Joyce, Simon/Neumann, Denis/Stuart, Mark/Trappmann, Vera/Umney, Charles (2022) “A global analysis of worker protest in digital labour platforms” (Geneva:ILO Working Paper 70).

della Porta, Donatella/Chesta, Riccardo Emilio/Cini, Lorenzo (2022) “Mobilizing against the odds. Solidarity in action in the platform economy”, *Berliner Journal Für Soziologie* (Cilt 32) 213-241.

Ezer, Burcu (2022) “Teslimat Platformu Kuryelerini İşçi Olarak Kabul Eden İspanyol Kraliyet Kararnamesi El Real Decreto Ley 9/2021 Üzerine Bir İnceleme”, İstanbul Hukuk Mecmuası (Cilt 80, Sayı.3) 785-817.

Foucault, Michel (2012) *İktidarın Gözü* (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Heiland, Heiner (2020) “Workers’ Voice in platform labour: An Overview” (Düsseldorf:Wirtschafts und Sozialwissenschaftliches Institut Study No. 21).

Joyce, Simon/Neumann, Denis/Trappmann, Vera/Umney, Charles (2020) “A Global Struggle: Worker Protest in the Platform Economy” (European Trade Union Institute Policy Brief No. 2)

Lepanjuuri, Katriina/Wishart, Robert/Cornick, Peter (2018) “The Characteristics of Those in the Gig Economy” (London: BEIS).

Marx, Karl/Engels, Friedrich (2008) Komünist Manifesto (İstanbul: Can Yayınları) (Çev. C.Üster, N.Deriş)

Offe, Claus/Wiesenthal, Helmut (1980) “Two Logics Of Collective Action: Theoretical Notes On Social Class And Organizational Form”, Political Power and Social Theory, (Cilt 1) 67-115.

Ollman, Bertell (1972) “Toward Class Consciousness Next Time: Marx and the Working Class”, Politics and Society. (Cilt 3, Sayı.1) 1-24.

Olson, Mancur (1965) The Logic of Collective Action; Public Goods and the Theory of Groups, (Cambridge: Harvard University Press).

Polletta, Francesca (1999) “Free Spaces in Collective Action”, Theory and Society (Cilt 28, Sayı.1)1-38.

Schmidt, Florian A. (2017) “Digital Labour Markets in the Platform Economy: Mapping the Political Challenges of Crowd Work and Gig Work” (Bonn:Friedrich-Ebert-Stiftung).

Tassinari, Arianna/Vincenzo, Maccarrone (2020) “Riders on the Storm: Workplace Solidarity among Gig Economy Couriers in Italy and the UK”, Work, Employment and Society (Cilt:34, Sayı.1) 35-54.

Trappmann, Vera/Bessa, Ioulia/Joyce, Simon/Neumann, Denis/Stuart, Mark/Umney, Charles (2020) Global Labour Unrest On Platforms The case of food delivery workers (Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung).

Vandaele, Kurt (2022) “Vulnerable Food Delivery Platforms Under Pressure, Protesting Couriers Seeking ‘Algorithmic Justice’ and Alternatives” Ness, Immanuel (Der.) Routledge Handbook of the Gig Economy (London: Routledge):205-219.

Veen, Alex/Barratt, Tom/Goods, Caleb (2019) “Platform-Capital’s ‘Appetite’ for Control: A Labour Process Analysis of Food-Delivery Work in Australia”, Work, Employment and Society (Cilt 34, Sayı.1) 388-406.

Wood, Alex J. (2015) “Networks of injustice and worker mobilisation at Walmart” *Industrial Relations Journal* (Cilt 46, Sayı.4) 259-274.

Wood, Ellen Meiksins (2001) “İlişki ve Süreç Olarak Sınıf”, *Praksis* (Cilt 1, Sayı:200) 92-119 (Çev.E.A.Aytekin).

Woodcock, Jamie (2021) *The Fight Against Platform Capitalism: An Inquiry into the Global Struggles of the Gig Economy* (London: University of Westminster Press).